

Waldemar Kozyra

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-5069-5080>
 E-mail: waldemar.kozyra@mail.umcs.pl

Zygmunt Hübner – minister spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej (21 marca – 17 listopada 1924 r.)

*Zygmunt Hübner – Minister of the Interior of the Republic of Poland
 (March 21 – November 17, 1924)*

ABSTRACT

Zygmunt Hübner was the minister of internal affairs in a very important period in the history of Poland (March 21 – November 17, 1924). It was during his term in office that a great economic and currency reform began in Poland; the currency was changed from the Polish mark to the Polish zloty. At that time, there were major organizational changes in the Ministry of Internal Affairs, improving the activities of the State Police. Well, in April 1924, a specialized service called Political Police, which significantly contributed to the effective fight against the so-called subversive groups (KPRP) directly

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Waldemar Kozyra, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin			
SUBMITTED: 2022.01.07	ACCEPTED: 2022.03.04	PUBLISHED ONLINE: 2022.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

threatening public order and peace in the state. The services subordinate to Minister Z. Hübner also fought against anti-state attacks by national minorities, especially Slavic (Ukrainian, Belarusian) minorities. However, the forms of fighting these protests so far, especially their partisans supported by the communist partisans, have not been successful. Consequently, a decision was made that a special formation organized in the form of a military model, i.e. the Border Protection Corps, would be created within the Ministry of Internal Affairs. As a result of his actions, at the end of 1924 order and peace began to return to the Eastern Borderlands. Minister Z. Hübner also paid a lot of attention to the Jewish minority, which fought for national and cultural autonomy, the German minority, and to the issues of Polish citizenship.

Key words: Zygmunt Hübner, minister of internal affairs, administrative policy, national minorities, Ministry of the Interior, State Police, refugee, political parties, currency reform

STRESZCZENIE

Zygmunt Hübner był ministrem spraw wewnętrznych w bardzo ważnym okresie dziejów Polski (21 marca – 17 listopada 1924 r.). To podczas jego urzędowania rozpoczęła się w Polsce wielka reforma gospodarczo-walutowa; nastąpiła zmiana waluty z marki polskiej na złotego polskiego. W tym czasie w resorcie spraw wewnętrznych nastąpiły poważne zmiany organizacyjne, usprawniające działalność Policji Państwowej. Otóż w kwietniu 1924 r. powstała wyspecjalizowana służba pn. Policja Polityczna, która w znaczącym stopniu przyczyniła się do skutecznego zwalczania tzw. ugrupowań wywrotowych (KPRP) bezpośrednio zagrażających porządkowi i spokojowi publicznemu w państwie. Podległe ministrowi Z. Hübnerowi służby zwalczały też antypaństwowe wystąpienia mniejszości narodowych, zwłaszcza słowiańskich (ukraińskiej, białoruskiej). Jednakże dotychczasowe formy walki z tymi wystąpieniami, zwłaszcza z ich partyzantką wspieraną przez partyzantkę komunistyczną, nie przynosiły rezultatu. W konsekwencji zapadła decyzja, że w ramach resortu spraw wewnętrznych powstanie specjalna formacja zorganizowana na wzór wojskowy, tj. Korpus Ochrony Pogranicza. W wyniku jego działań już pod koniec 1924 r. porządek i spokój zaczął powracać na Kresy Wschodnie. Minister Z. Hübner wiele uwagi poświęcał również mniejszości żydowskiej, która walczyła o autonomię narodowo-kulturalną, mniejszości niemieckiej oraz sprawom obywatelstwa polskiego.

Słowa kluczowe: Zygmunt Hübner, minister spraw wewnętrznych, polityka administracyjna, mniejszości narodowe, resort spraw wewnętrznych, Policja Państwowa, uchodźca, partie polityczne, reforma walutowa

Po upadku drugiego rządu Wincentego Witosa 15 grudnia 1923 r. i po nieudanej misji Stanisława Thugutta utworzenia rządu koalicji centrolewicowej prezydent Stanisław Wojciechowski powierzył zadanie tworzenia rządu pozaparlamentarnego Władysławowi Grabskiemu. Prezydent RP w rozmowie z Grabskim stwierdził, że jako jego „mąż zaufania” powinien stworzyć rząd urzędniczy, który by całą energią aparatu państwowego i społeczeństwa skierował dla dokonania naprawy finansów państwowych. Ponadto uporządkował administrację, zapewnił na koniecznym

poziomie obronność kraju i oświatę publiczną¹. Gabinet został zaprzysiężony 19 grudnia 1923 r., a poszczególne teki obsadzone tak, by rząd zaakceptowała lewica i prawica sejmowa. W. Grabski oprócz fotela premiera objął tekę ministra skarbu. Sprawy wewnętrzne otrzymał Władysław Sołtan, który na czas pełnienia funkcji został urlopowany z urzędu wojewody warszawskiego. Gen. Kazimierz Sosnkowski, związany z Józefem Piłsudskim (i lewicą), objął sprawy wojskowe, a zwolennik endecji Maurycy hr. Zamoyski – sprawy zagraniczne. Tak jak pisał Maciej Rataj, zasada gabinetu to „równoważenie lewicowca przez prawicowca”². W konsekwencji, gabinet W. Grabskiego był najdłużej urzędującym w okresie demokracji parlamentarnej (1918–1926). Jednocześnie był bardzo niestabilny kadrowo. Przykładowo urząd ministra spraw wewnętrznych sprawowało w tym czasie aż czterech ministrów: Władysław Sołtan, Zygmunt Hübner, Cyryl Ratajski i Władysław Raczkiewicz. Podobnie było z innymi resortami³.

Głównym celem rządu Władysława Grabskiego była walka z hiperinflacją i reforma skarbowo-walutowa w państwie. Jego program polegał na zrównoważeniu budżetu i zastąpieniu marki polskiej pełnowartościowym złotym polskim. Premier zamierzał osiągnąć likwidację chronicznego deficytu budżetowego poprzez waloryzację podatków, przyspieszenie wpłat nadzwyczajnej daniny majątkowej oraz redukcję wydatków państwo-

¹ *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 20 grudnia 1923 r.*, łam 5.

² M. Rataj, *Pamiętniki 1918–1927*, Warszawa 1965, s. 175.

³ Skład personalny drugiego rządu Władysława Grabskiego, który trwał rok i 11 miesięcy (19 XII 1923 – 20 XI 1925) był następujący: premier i minister skarbu Władysław Grabski; wicepremier (minister bez teki) Stanisław Thugutt (17 XI 1924 – 29 V 1925); sprawy zagraniczne: Karol Bertoni, jako kierownik ministerstwa (do 19 I 1924), Maurycy Zamoyski (19 I 1924 – 27 VII 1924), Aleksander Skrzyński (od 27 VII 1924); sprawy wewnętrzne: Władysław Sołtan (do 21 III 1924), Zygmunt Hübner (21 III – 17 XI 1924), Cyryl Ratajski (17 XI 1924 – 14 VI 1925), Władysław Raczkiewicz (od 15 VI 1925); wojsko: Kazimierz Sosnkowski (do 17 II 1924), Władysław Sikorski (od 17 II 1924); oświata i religia: Bolesław Miklaszewski (do 11 XII 1924), Jan Zawadzki, jako kierownik ministerstwa (11 XII 1924 – 25 III 1925), Stanisław Grabski (od 25 III 1925); sprawiedliwość: Władysław Wyganowski (do 17 XI 1924), Antoni Żychliński (od 17 XI 1924); rolnictwo: Józef Raczyński, jako kierownik ministerstwa (do 7 I 1924), Stanisław Janicki (od 7 I 1924); reformy rolne: Zdzisław Lutkiewicz (do 3 VII 1924), Stanisław Janicki, jako kierownik ministerstwa (3–22 VII 1924), Wiesław Kopczyński 22 VII 1924 – 25 IV 1925, Józef Radwan, jako kierownik ministerstwa (od 25 IV 1925); przemysł i handel: Józef Kiedroń (do 16 V 1925), Czesław Klarner (od 16 V 1925); komunikacja: Kazimierz Tyszka; praca i opieka społeczna: Ludwik Darowski (do 19 I 1924), Gustaw Simon, jako kierownik ministerstwa (19 I – 18 VI 1924), Ludwik Darowski (18 VI – 17 XI 1924), Franciszek Sokal (od 17 XI 1924); roboty publiczne: Mieczysław Rybczyński, jako kierownik ministerstwa. *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Faryś, J. Pajewski, Szczecin–Poznań 1991, s. 137–138.

wych. Program ten szybko wcielił w życie, stąd też już 28 kwietnia 1924 r. powstał Bank Polski, który rozpoczął emisję nowej waluty, to jest złotego polskiego⁴. Nowy pieniądz, którego kurs wobec 1 dolara USA ustalono na 5,18 złotego, oparty był na zasobach dewiz i kruszców Banku Polskiego. Pokrycie to wynosiło w 1924 r. prawie 90%, kilkakrotnie przewyższając normy przewidziane statutem banku. Byłoby jednak naiwnością sądzić, że reforma wchodziła w życie w sposób bezbolesny. Była koniecznością, a jej akceptacja tym łatwiejsza, że zmuszała do wyrzeczeń całe społeczeństwo. Poza tym przyniosła od razu bardzo pozytywne efekty. Skończyła się wreszcie hiperinflacja, a ceny się ustabilizowały, spadła liczba bezrobotnych, rozwiązano problemy waloryzacji zobowiązań pieniężnych⁵.

Zygmunt Makary Hübner funkcję ministra spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w rządzie Władysława Grabskiego pełnił od 21 marca do 17 listopada 1924 r. Urodził się 2 stycznia 1879 r. w Opocznie koło Radomia⁶. Ukończył gimnazjum w Piotrkowie, a w 1907 r. Wydział Prawa Cesarskiego Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie. Po studiach pracował jako aplikant sądowy w Radomiu. W 1915 r. został sędzią pokoju. Działał w Polskim Komitecie Czerwonego Krzyża i Komisji Szacunkowej Rolnej do spraw Strat Wojennych. Od grudnia 1916 r. był wiceprezydentem Radomia. W dniu 1 września 1917 r. został prokuratorem Sądu Okręgowego w Radomiu, a od 1 grudnia 1918 r. w Warszawie. Był sekretarzem Zarządu Głównego Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów. Zasiadał w komitecie redakcyjnym „Gazety Administracji i Policji Państwowej”. W dniu 1 stycznia 1921 r. mianowano go prokuratorem Sądu Apelacyjnego w Warszawie⁷.

Zygmunt Hübner był drugim z kolei ministrem spraw wewnętrznych w ekipie Władysława Grabskiego; objął urząd po ministrze Władysławie Sołtanie. Jego nominacja wiąże się z powołaniem przez premiera W. Grabskiego na urząd ministra spraw wojskowych gen. dyw. Władysława Sikorskiego. Otóż został on bardzo źle przyjęty w sejmie, zwłaszcza na prawicy (endecja). Był postrzegany jako przedstawiciel obozu lewicowego, nie darzył go sympatią marsz. J. Piłsudski, ówczesny „mąż opatrznoscio-

⁴ W. Grabski, *Dwa lata u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, oprac. M.M. Drozdowski, Warszawa–Rzeszów 2003, s. 70 i n.

⁵ *Gabinety*, s. 127–128.

⁶ Z. Hübner był synem notariusza w Opocznie Józefa Hübnera i Marii z d. Filipowskiej. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Opocznie, sygn. 5, s. 37.

⁷ W. Kozyra, *Ustawowe uprawnienia ministrów spraw wewnętrznych i zarys ich realizacji w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, w: *Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku*, red. W. Kozyra, „Res Historica” 2004, 16, s. 29–30; *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki et al., Warszawa 1999, s. 128.

wy” polskiego obozu lewicowo-postępowego. By „udobruchać” prawicę, W. Grabski zdymisjonował ministra spraw wewnętrznych Władysława Sołtana i w jego miejsce powołał bezpartyjnego prokuratora, ale kojarzonego z Narodową Demokracją – Zygmunta Hübnera⁸. Maciej Rataj pisał: „Minister spraw wewnętrznych Sołtan ciągle dymisjonuje. Nie bardzo dorasta do zadań, ale trudno dobrać następcę, który by był cięższy, a nie był kamieniem obrazy ani dla prawicy, ani dla lewicy”. Ostatecznie, po trzech miesiącach i trzech dniach urzędowania Władysław Sołtan w dniu 21 marca 1924 r. został zwolniony z funkcji ministra spraw wewnętrznych przez prezydenta RP na wniosek premiera W. Grabskiego. Zygmunt Hübner jeszcze tego samego dnia, tj. 21 marca 1924 r., został powołany na urząd ministra spraw wewnętrznych⁹. Marszałek sejmu M. Rataj pisał: „Przyszedł przedstawić się minister spraw wewnętrznych Hübner. Ujmuje swoje zadanie zanadto z punktu widzenia byłego prokuratora. Główną troską dla niego – obsadzenie stanowiska dyrektora departamentu bezpieczeństwa, któremu chciałby nadać stopień podsekretarza stanu. Zresztą robi wrażenie człowieka energicznego, ale nie obejmującego całości swego zadania. Będzie się uczył, a kiedy się nauczy, będzie musiał – ustąpić”¹⁰.

Minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner dużo uwagi poświęcał działalności podległych mu struktur administracyjnych. Jedną z palących spraw były oszczędności państwowe. W dyskusji w sejmie nad projektem budżetu na 1924 r. mówił: „Pracujemy [...] pod hasłem oszczędności, w imię którego dokonano dotychczas znacznej, bo do 20% dochodzącej redukcji personelu oraz stosunkowych oszczędności w wydatkach na potrzeby rzeczowe centrali, jak też władz II i I instancji”. Informował, że zasadą przyświecającą Ministerstwu Spraw Wewnętrznych było zbliżenie administracji do ludności i wytworzenie warunków harmonijnego współżycia ludności na obszarach narodowościowo mieszanych. Stałe wysiłki czynione celem naprawy administracji we wszystkich jej działach powoli, ale przynosiły efekty. Uwaga rządu zwrócona była specjalnie na województwa kresowe, gdzie najwięcej było jeszcze do zrobienia. W tym kierunku zmierzały prace prowadzone w rządzie przy udziale rzeczoznawców. Posuwały się one naprzód i wkrótce, ujęte w konkretne projekty ustaw i rozporządzeń, miały trafić do realizacji. Został już opracowany projekt ustawy o języku urzędowym władz administracyjnych państwowych i samorządowych. Pracowano nad ustawami o podziale admini-

⁸ W. Morawski, *Władysław Grabski, premier rządu polskiego 23 VI – 24 VII 1920, 19 XII 1923 – 14 XI 1925*, w: *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnowski, P. Wróbel, Wrocław 1992, s. 127.

⁹ M. Rataj, *op. cit.*, s. 198; „Monitor Polski” [dalej: „MP”] 1923, nr 289, s. 1; 1924, nr 69, s. 1.

¹⁰ M. Rataj, *op. cit.*, s. 200, 227.

stracyjnym państwa, realizując zalecenia art. 65 konstytucji; o organizacji władz administracyjnych z udziałem czynnika obywatelskiego; o sądownictwie administracyjnym (art. 66 i 73 konstytucji); o orzecznictwie karno-administracyjnym (art. 72 konstytucji). Przewodnią myślą opracowywanych ustaw była zasada dekoncentracji i zespolenia, wynikająca z art. 66 konstytucji. Zespolenie administracji w poszczególnych jednostkach terytorialnych pod jednym zwierzchnictwem dawało według ministra najlepszą rękojmię należytego skoordynowania zarządzeń administracyjnych, umożliwiało „największą ekonomię sił urzędniczych i osiągnięcie najdalej idących oszczędności”¹¹.

Przedstawiony przez ministra Z. Hübnera program działań administracji spraw wewnętrznych (resortu spraw wewnętrznych) został bardzo dobrze przyjęty na prawicy i w centrum sejmu, natomiast negatywnie czy nawet wrogo przez partie lewicy sejmowej i mniejszości narodowych. Ich przedstawiciel, poseł mniejszości żydowskiej Izaak Grünbaum, stwierdził: „W tym wszystkim co mówił p. min. Hübner nie było planu, ani projektu takiej polityki wewnętrznej, która by usunęła bolączki o których już wszyscy w Sejmie głośno mówią. Nie było w tym wszystkim jakiejś zasadniczej idei. A polityka wewnętrzna u nas domaga się zasadniczej idei, a przede wszystkim zerwania z tym wszystkim co dotychczas u nas się dzieje, z tym kursem w polityce wewnętrznej, który dotychczas u nas pannaował i który za ministra Kiernika doprowadzony został do absurdu”. Poseł I. Grünbaum nazwał Ministerstwo Spraw Wewnętrznych [dalej: MSW] ministerstwem policji, gdyż na Policję Państwową przeznaczono ponad 80% jego wszystkich środków budżetowych. Konstatował, że resort spraw wewnętrznych był strukturą „do walki z wrogiem wewnętrznym” i niejako uzupełnieniem Ministerstwa Spraw Wojskowych. Pracownicy resortu do wrogów tych zaliczali nie tylko ugrupowania, które jawnie zwalczały państwo, lecz „całe klasy społeczne, całe narodowości [...], które są jakoby predestynowane do tego, aby być z urodzenia [...] wrogami państwowości polskiej”. Tymi „wrogami z urodzenia” byli przede wszystkim Żydzi, tak jak kiedyś w Rosji carskiej, oraz Ukraińcy, Białorusini, Niemcy, to jest ci, „którzy nie mają zaszczytu należenia do narodowości polskiej”. Mówił: „Zasada, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jest organem walki z wrogiem wewnętrznym, wywołała odpowiedni dobór naturalny urzędników. W tym ministerstwie zgromadziło się grono osób, które zostały wycho-

¹¹ *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 132 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 czerwca 1924 r.*, łam 61; „MP” 1924, nr 162, s. 1; D. Malec, *Koncepcje organizacji sądownictwa administracyjnego w Polsce w latach 1918–2002. Uwagi historyka prawa*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, red. W. Uruszczyk, D. Malec, Kraków 2004, s. 281–282.

wane w tym pojęciu, w tym systemie, że trzeba wroga wewnętrznego, to jest Żyda, Białorusina, Ukraińca, Niemca na wszystkie sposoby miażdżyć, na wszelkie sposoby gnębić, że trzeba wysilać swój umysł, swój dowcip, aby za pomocą interpretacji wykoślawić wszelkie ustawy i rozporządzenia na krzywdę i szkodę tych domniemyanych wrogów wewnętrznych". Stwierdzał, że prawica polityczna miała „swoich zaufanych ludzi wśród tego grona". Gdyby jakikolwiek minister spróbował zmienić ten system, natychmiast prasa endecka napiętnowałaby go w oczach opinii publicznej i sterroryzowała. „Wygryźć potrafią – konkludował – każdego ministra, który odważy się zrobić najmniejszy krok, ażeby naprawić krzywdę, ażeby zapobiec temu wszystkiemu"¹².

Mimo tego ataku minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner pracował dalej bardzo energicznie i z zapałem. Wspierał wraz z podległym mu resortem tendencje normalizacyjne w społeczeństwie, wynikające z programu polityczno-gospodarczego rządu Władysława Grabskiego¹³. Władze resortu spraw wewnętrznych niepokoił jednakże fakt ewentualnego wybuchu strajku rolnego w kwietniu 1924 r. oraz ewentualne zamieszki wywołane obchodami świąt 1 i 3 maja. W tym czasie szef MSW był atakowany w parlamencie za zbyt brutalne postępowanie służb policyjnych wobec osób naruszających porządek prawny lub podejrzanych o działalność antypaństwową. Minister Z. Hübner w dniu 4 kwietnia 1924 r. mówił w sejmie, że zostały już wydane rozporządzenia do wszystkich organów policyjnych, by w każdym przypadku stwierdzenia faktu bicia przez policję winny byli niezwłocznie usunięty ze służby, a sprawa oddana władzom prokuratorskim¹⁴. Poczynając od połowy 1924 r., wprowadzana z wielkim sukcesem reforma walutowa zaczęła ujawniać swoje niekorzystne strony, tj. pojawiło się ponownie bezrobocie miejskie oraz

¹² *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 132 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 czerwca 1924 r.*, łam 65–66.

¹³ Starosta puławski w grudniu 1923 r. pisał, iż społeczeństwo powiatu zajęte było wyłącznie sprawami ekonomicznymi w związku ze wzrastającą drożyzną. Ceny w Puławach równały się cenom z wielkich miast. „Wiców żadnych nie było. Związki Strzeleckie żadnej działalności oraz agitacji przeciwko władzy państwowej nie przejawiają. Związek Poalej – Syjon nie daje znaku życia o sobie. Dezerterów z Małopolski ujętych nie było. Nastroj ludności spokojny". Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1918–1939] [dalej: MSW], Dopyływy (z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej) [dalej: Dopyływy], sygn. 1019, k. 15, Pismo starosty puławskiego z 1 I 1924; zob. też: Raport sytuacyjny MSW nr 18 z 22 I 1924; nr 20 z 24 I 1924.

¹⁴ *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 115 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 kwietnia 1924 r.*, łam 44; AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 978, k. 35–36.

spadek produkcji w związku z likwidacją tzw. premii inflacyjnej. Kierownictwo resortu pisało do wojewodów, że zwiększające się z dnia na dzień bezrobocie stwarzało bardzo dobry grunt dla wszelkiej agitacji komunistycznej i antypaństwowej. Zarządzano więc, by wojewodowie przysyłali do centrali niezależnie od dotychczasowych sprawozdań co dwa tygodnie sprawozdania o stanie bezrobocia oraz o postawach panujących wśród bezrobotnych¹⁵.

W tym czasie minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner angażował się w usprawnianie pracy podległych mu struktur administracyjnych, a zwłaszcza policyjnych. Niestety, ich funkcjonowanie pozostawiało wiele do życzenia. Kierownicy administracji ogólnej I i II instancji (wojewodowie i starostowie) odpowiedzialni za bezpieczeństwo i porządek publiczny na podległym im terenie nie byli w stanie wykonywać przynależnych im kompetencji z powodu faktycznego wyemancypowania się spod ich kontroli organów policyjnych, a zwłaszcza policji politycznej. Dlatego też już minister spraw wewnętrznych gen. Władysław Sikorski rozpoczął zasadniczą przebudowę pionu policji politycznej. W dniu 26 kwietnia 1923 r. wydzielił więc ze struktury Policji Państwowej dział policji politycznej, rozwiązując w Komendzie Głównej Policji Państwowej [dalej: KGPP] Wydział IV D i przenosząc jego funkcjonariuszy do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Natomiast w terenie organy policji politycznej włączono do administracji ogólnej (urzędów wojewódzkich i starościńskich). Odtąd stała się ona odrębnym działem organizacyjnym w ramach administracji ogólnej pod nazwą „służba informacyjna”¹⁶. Do jej obowiązków należało śledzenie wszelkich przejawów życia społeczno-politycznego, narodowościowego i zawodowego pod kątem ich zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz niezwłocznego informowania o tym władz zwierzchnich. Dalej dochodziło śledzenie szpiegostwa politycznego i wojskowego, tego ostatniego w ścisłym kontakcie z odpowiednimi władzami wojskowymi¹⁷.

W centrali resortu (MSW) w Departamencie Bezpieczeństwa w skład wydziału bezpieczeństwa wszedł oddział informacyjny. Jego szefem został funkcjonariusz noszący tytuł: „szef służby informacyjnej”; został nim dotychczasowy szef Wydziału IV D KGPP – Marian Swolkień. Do

¹⁵ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 978, k. 27–28, Okólnik MSW z 5 VII 1924; AAN, Urząd Wojewódzki Lwowski [dalej: UWLw], sygn. 974/2, nlb., Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lwowskiego za maj 1924.

¹⁶ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 977, k. 33–37; A. Peplowski, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 68.

¹⁷ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 977, k. 34; A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 265–266.

jej zadań należało zbieranie wszelkich materiałów informacyjnych i inwigilacyjnych od wszystkich podległych MSW urzędów administracji politycznej, a następnie informowanie szefa MSW o wszystkich sprawach wchodzących w zakres służby informacyjnej. Oddział informacyjny miał gromadzić materiały dotyczące ruchów politycznych, narodowościowych i zawodowych, jak też rejestracyjno-inwigilacyjne: osobowe i rzeczowe, ewidencyjne, statystyczne, przeglądy inwigilacyjne, kartoteki, albumy fotograficzne. Przy wojewodach w ramach wydziałów bezpieczeństwa publicznego powołano oddziały informacyjne. Komórki te przygotowywały sprawozdania sytuacyjne, które wojewoda uzupełniał własną oceną sytuacji, a następnie przysyłał ministrowi spraw wewnętrznych. Na poziomie powiatów w większości starostw utworzono podległe wojewódzkiemu oddziałowi informacyjnemu jednostki organizacyjne nazywane agenturami informacyjnymi. Ich zadaniem było zbieranie informacji o życiu społecznym i politycznym powiatu, prowadzenie spraw inwigilacyjno-pościgowych oraz wykonywanie wszelkich działań mających na celu likwidację bezpośrednich zagrożeń dla bezpieczeństwa i porządku publicznego. Agentury sporządzały meldunki codzienne i sprawozdania miesięczne, które, uzupełniwszy je własną oceną sytuacji, podpisywał starosta. Następnie przekazywał je wojewodzie (oddział informacyjny). W MSW oddział informacyjny zestawiał wszystkie przesłane mu przez wojewodów meldunki codzienne, raporty sytuacyjne, sprawozdania miesięczne i na ich podstawie przygotowywał miesięczny Komunikat Informacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Następnie, według odpowiedniego rozdzielnika, rozsyłany był do odpowiednich organów państwowych. Pracownicy wszystkich szczebli oddziałów informacyjnych byli zatrudnieni na etatach Policji Państwowej¹⁸. Okazało się jednak szybko, że nowa struktura organizacyjna ma wiele wad, np. niepotrzebnie odsunięto funkcjonariuszy mundurowych od udziału w działaniach defensywnych, co szybko wpłynęło na ich zupełny brak rozeznania w sytuacji politycznej kraju. Błędem było pozostawienie na etatach policyjnych funkcjonariuszy służby informacyjnej. Ujawnił się również znaczący brak umiejętności wywiadowczych wśród pracowników administracji ogólnej¹⁹.

W tej sytuacji przed urzędem ministra spraw wewnętrznych stanął ponownie problem usprawnienia działań resortu spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego kraju. Po gorączkowych dyskusjach postanowiono przeprowadzić gruntowną reformę Policji Państwowej

¹⁸ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 977, k. 33–36, 37.

¹⁹ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 1000, nlb., Pismo MSW z 25 X 1923 do wojewody pomorskiego w sprawie nieprawidłowości w sprawozdaniach; sygn. 978, k. 28, 113–114.

poprzez likwidację jej niezależności prawno-organizacyjnej i wcielenie jej struktur w ramy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, urzędów wojewódzkich i starościńskich. Komendant główny PP miałby odtąd pozycję nie organu administracji centralnej, ale urzędnika bezpośrednio podporządkowanego ministrowi spraw wewnętrznych w randze naczelnika w Departamencie Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy MSW. Następnie postanowiono wyłączyć służbę informacyjną ze struktur wojewódzkich i starościńskich oraz włączyć ją do nowej Policji Państwowej, jako jej odrębny dział pod nazwą: Policja Polityczna. W dniu 16 czerwca 1924 r. minister Zygmunt Hübner wydał okólnik, w którym przekształcał „Służbę Informacyjną” w „Policję Polityczną” i wcielił ją na powrót do Policji Państwowej²⁰.

Do KGPP włączono kadre oddziału informacyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wraz z jego zadaniami, tworząc z niego Wydział V. Jego szef – Marian Swolkień – został zastępcą komendanta głównego do spraw Policji Politycznej. Pod względem merytorycznym podlegał bezpośrednio dyrektorowi Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy w MSW. Zadaniem Policji Politycznej było śledzenie wszelkich przejawów życia społeczno-politycznego oraz zwalczanie tych jego przejawów, które zagrażały ustrojowi lub bezpieczeństwu publicznemu państwa polskiego²¹. Na poziomie województw utworzono okręgowe urzędy Policji Politycznej (OUPP). Ich szefowie byli zastępcami komendantów okręgowych PP. Natomiast merytorycznie (pod względem wykonywania służby bezpieczeństwa) podlegali wojewodom. Na poziomie powiatów utworzono w ramach komend powiatowych (komend PP miasta wydzielonego) Ekspozytury Policji Politycznej (EPP), ale nie powołano ich we wszystkich komendach powiatowych. Tam, gdzie ich nie było, zadania ekspozytury wykonywał komendant Komendy Powiatowej Policji Państwowej. W dokumencie MSW z 16 czerwca 1924 r. pisano, że pod względem realizowania służby bezpieczeństwa szef Ekspozytury Policji Politycznej podlegał staroście. Pełny nadzór merytoryczny nad jej działalnością (poza inspekcją Wydziału V KGPP oraz Okręgowego Urzędu Policji Politycznej) należało do starosty²².

²⁰ AAN, MSW, Wydział Bezpieczeństwa, sygn. 153, k. 325–331; A. Misiuk, *op. cit.*, s. 269. Nie zdołano już jednak przeprowadzić następnego etapu reformy, to jest wcielić organów Policji Państwowej do MSW, urzędów wojewódzkich i starościńskich, gdyż wiosną 1926 r. ponownie zmieniła się koncepcja co do usytuowania Policji Państwowej w strukturach państwa, a w szczególności miejsca i roli w nim Policji Politycznej.

²¹ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 978, k. 50.

²² AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 978, k. 51–52, 60–66; Komenda Główna Policji Państwowej [dalej: KGPP], Dopyływy (z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw We-

Mimo kontrowersji związanych z pozycją policji politycznej w resorcie minister spraw wewnętrznych Z. Hübner w sferze politycznej konsekwentnie realizował założenia obowiązującej ówczesnie polityki administracyjnej resortu spraw wewnętrznych. Koncentrował się na tych przejawach życia społecznego, które bezpośrednio zagrażały bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu kraju. W 1924 r. podstawowymi formami pracy operacyjnej służb bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych wobec partii politycznych i organizacji społecznych była obserwacja i inwigilacja. Pod pojęciem obserwacji rozumiano ogólną kontrolę, przegląd życia społeczno-politycznego kraju. Wyróżniano jej dwa rodzaje: bezpośrednią i pośrednią. Na podstawie pierwszej uzyskiwano informacje o faktach społecznych, które agregowano, a następnie na ich podstawie ustalano, że dana działalność prowadziła w kierunku przestępczym, antypaństwowym. Wtedy przechodzono do wyższej formy pracy operacyjnej, czyli do inwigilacji. Stosowano ją tylko wobec osób i organizacji podejrzanych o działalność antypaństwową. Jej zadaniem było szczegółowe rozpracowanie ewentualnej akcji przestępczej przez uzyskanie informacji umożliwiających aresztowanie i skazanie osób podejrzanych. Podczas prowadzenia działań inwigilacyjnych wykorzystywano całą paletę metod wywiadowczych, ale główną rolę odgrywał tu zawsze wywiad konfidencyjny. Służby bezpieczeństwa przywiązywały wielką wagę do korzystania z pomocy informatorów przy zwalczaniu akcji wywrotowych. W II Rzeczypospolitej agentem lub wywiadowcą nazywano funkcjonariusza policji, który współpracował z konfidentami, czyli osobnikami, których werbował, a następnie uzyskiwał od nich określone informacje. Do zadań informatora-konfidenta należało zbieranie informacji interesujących organa policji politycznej oraz prowadzenie działań destrukcyjnych w wybranych środowiskach. Konfidentów rozróżniano na wewnętrzne i zewnętrzne źródła informacji, na konfidentów stałych i przypadkowych, płatnych, ideowych itp. Generalnie rzecz ujmując, metody pracy organów policyjnych wobec środowisk polityczno-przestępczych dzielono na śledcze i operacyjne. Pierwsze z nich to aresztowania, rewizje osób i mieszkań, stwierdzanie tożsamości i przesłuchania. Drugie to obserwacja, inwigilacja, cenzura korespondencji, podsłuch, prowokacja, a przede wszystkim wywiad konfidencyjny²³. Podległy Zygmuntowi Hübnerowi resort spraw wewnętrznych wobec legalnych partii politycznych i stowarzy-

wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej) [dalej: Dopływy], sygn. 2, nlb., Okólnik KGPP nr 121 z 9 IX 1925, kurs polityczny dla policjantów.

²³ AAN, MSW, Dopływy, sygn. 978, k. 21, 128, 147, 148; A. Misiuk, *op. cit.*, s. 281–284.

zeń społecznych mógł stosować tylko ogólną obserwację, a inwigilację za wyraźną zgodą odpowiednich władz nadrzędnych. Z partii legalnych władze resortu znaczną ilość czasu poświęcały Polskiej Partii Socjalistycznej, partiom ludowym czy też środowiskom postępowej inteligencji (np. piłsudczykom, masonerii polskiej itp.), ponieważ według nich ugrupowania te były podatne na wpływy różnego rodzaju ideologii radykalnych społecznie, zwłaszcza komunistycznej. Natomiast zupełnie nie zajmowały się ugrupowaniami centroprawicowymi, takimi jak: konserwatyści, narodowi demokraci, chrześcijańscy demokraci, piastowcy (PSL „Piast”), gdyż były one filarami istniejącego ówczesnie ustroju polityczno-prawnego. W sprawozdaniach policji politycznej czytamy o jawnych wystąpieniach komunistów polskich na wiecach organizowanych przez PPS i PSL „Wyzwolenie”²⁴. Natomiast wobec legalnej dotąd Niezależnej Partii Chłopskiej minister Z. Hübner zarządził pełne działania operacyjno-inwigilacyjne, gdyż współpracowała ona jawnie z KPRP oraz komunizującą białoruską „Hromadą”²⁵.

Podczas rządów Zygmunta Hübnera w MSW wpływy komunistyczne w polskich związkach zawodowych były tak duże, że postanowiono przeprowadzić wobec nich „akcję uzdrowieńczą”. Związki zawodowe, w których wykryto działalność komunistyczną, miały zostać zdelegalizowane wyrokami sądów powszechnych w oparciu o przepisy prawa stowarzyszeniowego. Podkreślano, że działalność władz państwowych nie była skierowana przeciwko organizacjom związkowym jako takim, ale tylko tym, w których wykryto struktury komunistyczne. By otrzymać odpowiedni materiał dowodowy, władze resortu rozpoczęły poufną, ścisłą ewidencję związków zawodowych pod względem ich oblicza politycznego. W opisach charakteryzujących dany związek służby policyjne miały ścisły i bezwzględny nakaz rozróżnienia komunistów od reszty ugrupowań i kierunków politycznych. Dowody na komunistyczną działalność miały być zebrane w porozumieniu z miejscowymi inspektorami pracy i prokuratorami. Gdy dowodów tych była wystarczająca ilość, występowano do sądu z wnioskiem o rozwiązanie danego związku zawodowego lub jego oddziału, a informacja o tym miała być przekazywana do centrali resortu. W konsekwencji tych działań wiele związków zawodowych rozwiązano, co spowodowało znaczące zmniejszenie się wpływów ruchu

²⁴ W dniu 13 V 1923 r. starosta dzisieński donosił delegatowi rządu RP w Wilnie, że na zorganizowanym w Dzisie przez PSL „Wyzwolenie” wiecu mówcy prezentowali antypaństwowe i prokomunistyczne treści. *Liteuvos Centrinis Valstybės Archyvas* [dalej: LCVA], *fondas* [dalej: f.] 51, *apyrašas* [dalej: ap.] 15, *bylos* [dalej: b.] 94, k. 149.

²⁵ AAN, MSW, *Dopływy*, sygn. 977, k. 30; sygn. 979, k. 180; sygn. 1019, k. 345.

komunistycznego w organizacjach związkowych²⁶. Władze administracji lokalnej, tj. starostowie i wojewodowie, w swoich raportach do organów nadrzędnych stale informowali o działalności istniejących na ich terenie związków zawodowych. Natomiast kierownictwo MSW przygotowywało sprawozdania miesięczne i raporty sytuacyjne traktujące o stanie zorganizowania struktur związkowych na terenie kraju, ze szczególnym wskazaniem na ich działalność strajkową²⁷.

Należy wskazać, że minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner wraz z podległą mu administracją i policją swoim zainteresowaniem obejmował wyłącznie te organizacje polityczne i społeczne, które jednoznacznie negatywnie oddziaływały na stan bezpieczeństwa i porządku publicznego. Ugrupowania polityczne, związki i stowarzyszenia społeczne uznające istniejący ustroj polityczno-prawny kraju nie były inwigilowane. Dlatego też znakomita ich większość działała swobodnie i otrzymywała różnego rodzaju wsparcie od państwa. Dotyczyło to związków religijnych, zwłaszcza Kościoła katolickiego²⁸, a nawet formalnie nieistniejących zrzeszeń wolnomularskich²⁹.

Najbardziej wrogim państwu polskiemu ruchem politycznym, zmierzającym do obalenia siłą istniejącego ustroju polityczno-prawnego, była Komunistyczna Partia Robotnicza Polski. Dlatego też polityka administracyjna ministra spraw wewnętrznych Z. Hübnera koncentrowała się na jej bezwzględny zwalczaniu. W tym czasie polski ruch komunistyczny uważany był nie tyle za rodzimy nurt polityczny, wyrosły z wnętrza polskiego społeczeństwa, ale przede wszystkim jako ruch międzynarodowy,

²⁶ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 978, k. 16, 109; sygn. 1072, k. 61; J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979, s. 286.

²⁷ Derzhavnyy Arkhiv Volyn'skoyi Oblasti [dalej: DAVO], f. 49, opys [dalej: op.] 9, sprawa [dalej: sp.] 211, k. 2; AAN, UWŁw., sygn. 974/2, nłb., Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lwowskiego z 28 V 1925; MSW, Dopyływy, sygn. 1019, k. 14, Raport sytuacyjny MSW nr 29 z 5 II 1924: ruch zawodowy.

²⁸ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992, s. 772, pisał: „Biskupi zachęcali [...] do czynnej miłości Ojczyzny, do jej obrony przed wrogiem wewnętrznym, głównie przed bolszewizmem. Ostrzegali wiernych, »że bolszewizm chce się zagnieździć w całej Europie, a szczególnie Polskę upatrył sobie na swoje siedlisko«”; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 307–308.

²⁹ L. Chajm, *Polskie wolnomularstwo 1920–1938*, Warszawa 2005, s. 127 i n.; P. Waingertner, *Wolnomularstwo Drugiej Rzeczypospolitej w oczach współczesnych*, Łódź 1999, s. 7–21; W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1938, s. 146–147: „Piłsudski [jako naczelnik państwa – przyp. W.K.] uważał, że sprawa wolnomularstwa u nas ma znaczenie poważne i tak, jak w innych krajach o podobnej strukturze psychicznej i kulturalnej, głębsze podłoże dla swego istnienia. Sądził, że w życiu polskim, niedostatecznie zorganizowanym i zdyscyplinowanym, może odegrać ono cementującą rolę i przynieść państwu korzyści”.

kierowany z ośrodka dyspozycji politycznej znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej. KPRP realizowała interesy sił obcych i wrogich Polsce, tj. międzynarodowego ruchu rewolucji społecznej (Międzynarodówka Komunistyczna) i Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. Stąd też kierownik resortu spraw wewnętrznych Z. Hübner w obszernym piśmie z 17 kwietnia 1924 r. instruował podległe sobie władze, że komuniści polscy będą występować jako niezależna siła polityczna, podburzająca masy pracownicze przeciwko państwu polskiemu. Będą prowokować wszelkiego rodzaju strajki i manifestacje, doprowadzając do starć z Policją Państwową. Szefowie administracji wojewódzkiej powinni zatem zawczasu rozpoznać nastroje społeczne, a zwłaszcza to, czy i w jak znacznej sile możliwe są wystąpienia i manifestacje KPRP. Według ministra Z. Hübnera bardzo aktywny był świeżo utworzony Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce (sekcja Międzynarodówki Młodzieży Komunistycznej), który następnie przemianowano na Komunistyczny Związek Młodzieży Polski (KZMP). W grudniu 1923 r. zaczął wydawać „Biuletyn (ZMKwP)”, którego zadaniem było informowanie lokalnych organizacji o działalności młodzieży komunistycznej w Polsce. We wrześniu 1924 r. ZMKwP zorganizował X Międzynarodowy Dzień Młodzieży oraz prowadził stałą działalność wśród młodzieży bezrobotnej³⁰.

W okresie pracy Zygmunta Hübnera w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (21 marca – 17 listopada 1924 r.) jedną z najważniejszych kwestii w jego polityce społeczno-politycznej była sprawa mniejszości narodowych, zwłaszcza mniejszości słowiańskich (Ukraińców i Białorusinów) oraz mniejszości żydowskiej. Rząd, a co za tym idzie minister spraw wewnętrznych, podjęli próbę przygotowania całościowej polityki państwa, zwłaszcza wobec mniejszości słowiańskich zamieszkujących ziemie wschodnie Rzeczypospolitej. Pewne działania w tym zakresie podjął już premier i minister spraw wewnętrznych gen. W. Sikorski, zatwierdzając 7 i 14 kwietnia 1923 r. „Ogólne wytyczne dla polityki Rządu na Kresach Wschodnich”. Pisano w nich: „Polityka nasza zmierzać winna do dania możliwości zainteresowanym korzystania z uprawnień konstytucyjnych w ramach polskiej racji stanu, której treścią jest: wzmocnienie żywiołu rdzennie polskiego a wytworzenie z ludności obcej obywateli przywiązanych do Polski”³¹. Podstawą tegoż dokumentu była konstatacja, że wobec mniejszości narodowych rządu polskie powinny realizować pro-

³⁰ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 1057, nlb., Pismo okólne MSW z 17 IV 1924; sygn. 978, k. 81, Pismo MSW z 14 II 1924 do Urzędu Wojewódzkiego – Oddział Informacyjny w Lublinie, odezwy komunistyczne; sygn. 1019, k. 98, Raport sytuacyjny nr 101 z 2 V 1924.

³¹ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 977, k. 107; MSW, Wydział Narodowościowy, sygn. 938, nlb., Zarys programu zadań i prac państwowych na Polesiu (Stanisław Downarowicz).

gram asymilacji politycznej (państwowej). Program ten, choć w sposób niekonsekwentny, realizował gabinet Władysława Grabskiego, a w jego imieniu szef resortu spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner³². Podczas jego kadencji ministerialnej Kresy Wschodnie stały się terenem niemal jawnych wystąpień oddziałów partyzantki mniejszości narodowych i komunistycznej, jak też fali pospolitego bandytyzmu. W rezultacie już wiosną 1924 r. rząd zdecydował, że działania władz administracyjno-policyjnych zostaną wzmocnione czynnikiem wojskowym. W kwietniu 1924 r. Rada Ministrów udzieliła specjalnych uprawnień wojskowo-administracyjnych dowódcom wojskowym na Kresach Wschodnich, to jest gen. Edwardowi Śmigłemu-Rydzowi na obszarze województw północno-wschodnich i gen. Janowi Romerowi na obszarze województw południowo-wschodnich. Dość szybko okazało się, że posunięcia te nie przyniosły spodziewanych efektów³³.

Na Kresach Wschodnich coraz bardziej nasilały się wystąpienia antypaństwowe. Kierowały nimi trzy ośrodki ideowo-polityczne, skądinąd wzajemnie się zwalczające, ale w działalności antypolskiej zgodnie ze sobą współpracujące. Pierwszy z nich to ośrodek komunistyczny, którego wystąpieniami kierował z terenów ZSRS „Zakordot” (Wydział Zagraniczny – Specjalnego Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii Bolszewików Ukrainy). Drugi to ośrodek zorganizowany przez nacjonalistów ukraińskich, skupiony wokół Ukraińskiej Organizacji Wojskowej [dalej: UWO]. Trzeci tworzył konspiracyjny ruch białoruski, skupiony wokół emigracyjnego rządu Wacława Łastowskiego z siedzibą w litewskim Kownie. Oprócz tych oddziałów dywersji zbrojnej po Kresach Wschodnich grasowały bandy pospolitych kryminalistów i przemytników, okradające miejscową ludność bez względu na narodowość³⁴. W szczególności od wiosny 1924 r. bardzo czynne były oddziały zbrojne białoruskie, operujące w ziemi wileńskiej, województwie nowogródzkim i białostockim. Rząd Łastowskiego postanowił wiosną 1924 r. wywołać w porozumieniu ze Związkiem Sowieckim i irredentystami ukraińskimi powstanie zbrojne na całych Kresach Wschodnich, skoordynowane z wystąpieniami komunistów polskich na terenie całej Rzeczypospolitej. Jednakże w wyniku kontrakcji polskich służb administracyjno-policyjnych do powstania nie doszło, ale rok 1924 był widownią wielkich antypaństwowych wystąpień

³² W. Kozyra, *Polityka administracyjna władz polskich na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2005, 59, s. 431–433.

³³ Idem, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 173.

³⁴ DAVO, f. 46, op. 9, sp. 5, k. 24; AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 1062, k. 32, 38.

partyzantki białoruskiej, komunistycznej i ukraińskiej. Ich punktem kulminacyjnym było zajęcie w nocy z 3 na 4 sierpnia 1924 r. przez oddziały partyzanckie, po regularnej bitwie z policją, powiatowego miasteczka Stołpce w województwie nowogródzkim³⁵.

Państwo polskie, a zwłaszcza resort spraw wewnętrznych, nie było przygotowane na tak masowe i skoordynowane zbrojne wystąpienia antypaństwowe. Zrozumiano, że bez skutecznego uszczelnienia granicy polsko-sowieckiej nie uda się zaprowadzić spokoju i porządku publicznego na Kresach Wschodnich. W konsekwencji poczęto przeznaczać coraz większe środki na rzecz formacji granicznych, takich jak: Bataliony Celne MSW, Straż Graniczna, Policja Państwowa. Mimo to granica wschodnia państwa nadal była nieszczelna. W rezultacie, gdy wszystkie dotychczasowe działania okazały się niewystarczające, postanowiono utworzyć 12 września 1924 r. specjalną formację wojskowo-policyjną pod nazwą: Korpus Ochrony Pogranicza [dalej: KOP]. Była to odrębna struktura organizacyjna funkcjonująca w ramach resortu spraw wewnętrznych, utrzymywana z jego budżetu i bezpośrednio podległa ministrowi spraw wewnętrznych. Natomiast w zakresie funkcjonalnym (dowodzenia, dyslokacji, uzbrojenia i wyszkolenia) podlegająca ministrowi spraw wojskowych. Powołanie KOP okazało się bardzo dobrym posunięciem, gdyż jego działania przyniosły szybko wymierne efekty. Już od przełomu 1924/1925 r. na granicy polsko-sowieckiej zaczął powracać spokój, a wystąpienia zbrojne i bandyckie napady stały się rzadkością³⁶.

Szef administracji spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner uważał, że poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego i integralności terytorialnej Rzeczypospolitej Polskiej stanowiła mniejszość żydowska. Należy przypomnieć, że już gabinet Jędrzeja Moraczewskiego (17 listopada 1918 – 16 stycznia 1919 r.) podjął pierwszą próbę ułożenia stosunków między państwem polskim a tą mniejszością. W tym czasie jej przedstawicielstwo polityczne, głównie syjoniści³⁷, domagało się od polskich władz

³⁵ AAN, MSW, Dopływy, sygn. 1062, nlb., Pismo MSW z 8 II 1924, sprawa przygotowań do powstania na Kresach; W. Kozyra, *Polityka administracyjna władz*, s. 277–279.

³⁶ DAWO, f. 46, op. 9, sp. 5, k. 24; Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego, sygn. I.303.4.2514, nlb., Pismo MSWojsk. z 14 IX 1923, sprawa nieprawidłowego działania czynników administracyjnych i samorządowych na kresach wschodnich; H. Dominiczak, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992, s. 111.

³⁷ Syjoniści (nacjonaliści żydowscy) – reprezentowała ich Organizacja Syjonistyczna w Polsce (Histadrut, Histadrut ha Cyjonit be Polonijach). Jeden z największych i najsilniejszych ruchów politycznych wśród ludności żydowskiej w Polsce okresu międzywojennego, stawiający sobie za cel utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie, a dla Żydów mieszkających w Polsce autonomii kulturalno-narodowej. Wewnątrz ruchu syjonistycz-

utworzenia w ramach tworzącego się państwa polskiego „żydowskiej autonomii polityczno-kulturalnej”. Przedstawicielstwo to domagało się, by „życie żydowskie było zbudowane na podstawie gmin ludowych, których kompetencja objąć winna wszystkie odrębne potrzeby żydowskie”, a których władze zostałyby wybrane na podstawie demokratycznego prawa wyborczego. Zgłaszało postulat zwołania Żydowskiego Zjazdu Narodowego, który powinien uchwalić konstytucję żydowską, zatwierdzoną następnie przez Sejm Ustawodawczy. Postulowało powołanie przed zwołaniem Żydowskiego Zjazdu Narodowego przy polskiej Radzie Ministrów – Sekretariatu Stanu dla Żydowskich Spraw Narodowych, przy którym miała działać Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa. Postulaty te tylko częściowo zostały zaakceptowane przez tymczasowego naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego i premiera J. Moraczewskiego. Stąd też MSW zajęło się przede wszystkim kwestiami dotyczącymi organizacji i funkcjonowania żydowskich gmin wyznaniowych, a w rezultacie przygotowało projekt dekretu „Prawo dla gmin żydowskich”, który wszedł w życie 7 lutego 1919 r. Oczywiście nie zadowoliło to społeczności żydowskiej, która nadal domagała się pełnej autonomii polityczno-kulturalnej (autonomii narodowej) z żydowską konstytucją, zatwierdzoną przez przyszły Sejm Ustawodawczy³⁸.

Dlatego też już w 1919 r. zaczęły wybuchać lokalne konflikty i spory polsko-żydowskie. Żydzi każde wystąpienie przeciwko nim ogłaszali jako pogrom, a informacje o tym szybko przedostawały się do prasy światowej. W związku z tym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych po dokładnym sprawdzeniu każdego przypadku bardzo często ogłaszało w dziennikach urzędowych i prasie krajowej tzw. dementi prasowe, tj. wyjaśnienia

nego występowało kilka nurtów. W skład luźnej struktury politycznej wchodziły cztery federacje: warszawska, krakowska, lwowska i wileńska. W późniejszym czasie doszło jednak do zbliżenia wszystkich organizacji. Największe wpływy w tym czasie mieli syjoniści ogólni (liberalni). Na ziemiach dawnego zaboru rosyjskiego szczególnie popularna była frakcja „Al. Hamiszmar” (Na Straży), a w Galicji – „Eth Liwnoth” (Czas Budować). Po 1926 r. władze państwa polskiego wspierały ruch syjonistyczny, a związane to było z nadzieją rozwiązania „problemu żydowskiego” przez masową emigrację Żydów z Polski. Czołowi działacze syjonistyczni to: Icchak Grünbaum, Apolinary Hartglas, Ozjasz Thon. J. Tomaszewski, *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, s. 193–196; C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1939)*, w: *Wielka historia Polski*, t. 5, Kraków 2003, s. 88–89; W. Kozyra, *Podstawy prawne i układ sił politycznych w samorządzie terytorialnym*, w: *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Aspekty polityczne*, red. M. Kruszyński et al., Lublin–Warszawa 2020, s. 100–101.

³⁸ AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 183, s. 23–24; W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, 10, s. 337–338.

i sprostowania³⁹. W tym czasie oprócz syjonistów zdecydowanie przeciwko odradzającemu się państwu polskiemu występował Powszechny Żydowski Związek Robotniczy „Bund”⁴⁰, który wraz z Komunistyczną Partią Robotniczą Polski ogłosił bojkot wyborów do Sejmu Ustawodawczego, a następnie przyjął ich strategię zwalczania ustroju kapitalistycznego oraz budowy światowego państwa komunistycznego. Partia ta bardzo szybko poddana została państwowym represjom policyjno-sądowym, a w szczególności jej prasa⁴¹.

W rezultacie kierowany przez Zygmunta Hübnera resort spraw wewnętrznych dokładnie obserwował życie polityczne społeczności żydowskiej oraz energicznie zwalczał działalność antypolską i antypaństwową poszczególnych ugrupowań żydowskich. Kierownictwo resortu uważało, że mimo różnic ideowo-programowych wszystkie żydowskie partie i organizacje społeczne stały na gruncie walki z państwowością polską, która nie godziła się na autonomię narodową Żydów w Rzeczypospolitej. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych podkreślało, że autonomia żydowska miała być realizowana poprzez rozbudowę gminy żydowskiej (kahału), jako podstawowej struktury żydowskiego samorządu polityczno-kulturalnego, następnie poprzez rozwój żydowskiej oświaty (szkolnictwo ludowe, średnie i fachowe) oraz stworzenie przy rządzie polskim Sekretariatu Stanu do Spraw Żydowskich, a potem powołanie żydowskiego przedstawicielstwa politycznego – Żydowskiej Rady Narodowej⁴².

³⁹ „MP” 1919, nr 69, s. 1; nr 72, s. 2; nr 109, s. 2; nr 112, s. 1; nr 135, s. 2; nr 136, s. 2; nr 150, s. 4.

⁴⁰ Powszechny Żydowski Związek Robotniczy „Bund” – główna partia socjalistyczna wśród żydowskich rzesz robotniczych i ludowych w II Rzeczypospolitej. Jego zwolennicy wierzyli, że ustrój demokratyczny państwa polskiego zagwarantuje swobody polityczne i równouprawnienie wszystkim mniejszościom narodowym, w tym mniejszości żydowskiej. „Bund” domagał się dla społeczności żydowskiej w Polsce żyjącej w rozproszeniu szerokiej autonomii narodowo-kulturalnej w ramach gmin żydowskich, a w szczególności domagał się kierowania szkolnictwem żydowskim, w którym językiem wykładowym byłby jidysz, jak też zarządzaniem innymi żydowskimi instytucjami społecznymi i kulturalnymi. „Bund” był główną partią polityczną wśród Żydów polskich, która zwalczała ideologię syjonistyczną. Jego czołowi przywódcy to: Henryk Erlich, Wiktor Alter, Maurycy Orzech. J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 176; C. Brzoza, *op. cit.*, s. 90; W. Kozyra, *Podstawy*, s. 101.

⁴¹ „MP” 1919, nr 165, s. 1. Nałożenie aresztu na pisma żydowskie: „Hajnt”, „Das Judische Fołk”, „Częstochower Tagblatt”, „Lubliner Tugblatt”. Na to ostatnie pismo nałożono areszt „za znieważenie ambasadora angielskiego oraz za nawoływanie do odebrania niepodległości Polski”; J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 177–184; *Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, red. A. Grabski, Warszawa 2007, s. 39–50.

⁴² Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Urząd Wojewódzki Lubelski [dalej: UWL], Wydział Społeczno-Polityczny [dalej: WSP], sygn. 155, nlb., Okólnik wojewody lubelskiego nr 8 z 26 VI 1922, Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa; W. Kozyra, *Polity-*

Służby bezpieczeństwa MSW istniejące w Polsce organizacje mniejszości żydowskiej dzieliły na dwie zasadnicze grupy: ugrupowania umiarkowane (mieszkańskie) oraz radykalne (wywrotowe). Do pierwszej z nich zaliczano przede wszystkim „syjonistów właściwych”, których reprezentowała nieuznawana przez władze polskie Tymczasowa Żydowska Rada Narodowa. Polska policja polityczna zwracała szczególną uwagę na antypolską działalność ugrupowań syjonistycznych nie tylko w kraju, ale przede wszystkim za granicą (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja). Rejestrowała aktywną działalność tzw. folkistów (ludowców), którzy w Ziemi Wileńskiej nosili nazwę „demokratów”, oraz tzw. ortodoksów (zachowawców) reprezentowanych przez partię „Szłome Emune Izrael (Pokojowo Wierni Izraelici)”. Wśród ortodoksów działał ich odłam syjonistyczny zwany „Mizrachi (Wschodni)”. Z partiami tymi współpracowały stowarzyszenia gospodarcze i społeczne, takie jak: Centrala Związku Kupców (Żydowskich) oraz Centralny Związek Rzemieślników Żydowskich. Natomiast do głównych żydowskich partii wywrotowych zaliczano przede wszystkim „Bund”, mniej liczną „Poalej Syjon (Prawicę i Lewicę)”, i częściowo Komunistyczną Partię Robotniczą Polski⁴³. „Bund” uznawano za najsilniejszy ruch polityczny lewicy żydowskiej, a jednocześnie za ruch rewolucyjny, sprowadzający poważne niebezpieczeństwo dla porządku wewnętrznego w Rzeczypospolitej. Jednakże w 1924 r. w sprawozdaniach MSW pisano o nim, że wystąpił z Międzynarodówki Komunistycznej i począł przeciwstawiać się ideologii komunistycznej, a w rezultacie stawał się czynnikiem hamującym jej wpływy w proletariacie żydowskim. „Bund” zwalczał syjonizm, a poprzez to rozbijał jedność działań żydowskich w Polsce i wytwarzał „zawsze rozłam w jednolitym froncie żydowskim”⁴⁴.

Kierownik administracji spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner realizował określoną politykę administracją wobec mniejszości niemieckiej. Polityka ta była w fazie początkowej, gdyż dopiero w czerwcu 1922 r. część Górnego Śląska została przyłączona do Polski. Dopiero w lipcu 1923 r. w programie obrad Komitetu Politycznego Rady Ministrów znalazł się punkt: „Ustalenie wytycznych polityki rządu na Kresach Zachodnich”. Wskazywano w nim na takie sprawy, jak: a) optanci niemieccy,

ka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1922–1926, „Studia z Dziejów Państwa Polskiego” 2009, 12, s. 260–261.

⁴³ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 1017, s. 4; sygn. 1018, s. 7–20, 53, 81–89; W. Kozyra, *Podstawy*, s. 101; idem, *Polityka administracyjna (1922–1926)*, s. 260–261.

⁴⁴ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 980, nlb., Pismo MSW z 5 I 1925; UWLw, sygn. 774/2, k. 80; APL, UWL, WSP, sygn. 155, nlb., Pismo wojewody lubelskiego z 19 V 1925; *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 415–426.

b) Deutchtumsbund (Związek Niemczyzny dla Ochrony Praw Mniejszości w Polsce), c) koloniści niemieccy, d) ewangelicki kościół unijny⁴⁵. W istocie więc minister spraw wewnętrznych, działając w ramach jedynie ogólnych wskazań rządu, miał dużą swobodę w prowadzeniu polityki administracyjnej na tym obszarze. Zwracał się zatem do wojewodów, by przy załatwianiu konkretnych spraw brali pod uwagę to, że mniejszość niemiecka składała się przeważnie z posiadaczy rolnych i przemysłowców. Dlatego też nie powinni być oni zwolennikami polityki „awanturnicznej”, gdyż mieli dużo do stracenia. „Niemcy – konstatował – powiedzieli sobie, że o ich powrocie na łono Rzeszy myśleć ma państwo niemieckie, zadaniem zaś Niemców zamieszkałych w Polsce jest tylko utrzymać stan posiadania, czemu sprzyja ułożenie się pokojowych stosunków nie zaś walka”. Stąd też minister zarządzał, by administracja terenowa nie prowokowała konfliktów z ludnością niemiecką, a więc nie popierała takich akcji społecznych jak pomoc dla „Kresów Niewyzwolonych”. Niemiecki program „autonomii kulturalnej” nie był groźny dla państwa, gdyż i tak jego podstawowe postulaty były wykonywane, w szczególności w sferze kultury i szkolnictwa⁴⁶.

Minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner w kontekście mniejszości niemieckiej często zajmował się sprawami mniejszości polskiej w Niemczech. Stąd też postawa podległej mu administracji wobec Niemców warunkowana była często zachowaniem się administracji niemieckiej wobec Polaków w Niemczech. Przykładem mogą być tu pisma konsula generalnego RP w Królewcu z 1924 r. w sprawie pomocy polskim spółdzielniom rolniczym na Warmii i Mazurach przy zakupie produktów polskich, w szczególności węgla po cenach ulgowych⁴⁷. Kierownictwo MSW swoją polityką administracyjną objęło również niewielką mniejszość litewską zamieszkującą województwo wileńskie i białostockie. Celem tej polityki było przeciwdziałanie antypolskiej akcji państwa litewskiego wśród polskich Litwinów. Kierownictwo to dążyło do wytworzenia w ich łonie grup propolskich, które skutecznie mogłyby ograniczać propagandę antypolską idącą z Kowna⁴⁸.

Szef resortu spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner wiele uwagi poświęcił sprawom obywatelstwa polskiego w związku z napływem do Polski znacznych rzesz uchodźców, głównie z Rosji Sowieckiej. Już minister spraw wewnętrznych Leopold Skulski wydał zarządzenia z 25 lutego

⁴⁵ AAN, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, Posiedzenie Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, t. 22, k. 686.

⁴⁶ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 1002, k. 49a–50a.

⁴⁷ AAN, MSW, Wydział Narodowościowy, sygn. 1031, k. 8, 19.

⁴⁸ LCVA, f. 51, ap. 1, b. 385, k. 4.

i 8 czerwca 1921 r., w których nakazywał władzom administracji ogólnej województw nadgranicznych bezwzględne powstrzymanie tego exodusu, nadając im prawo wydalania nielegalnych cudzoziemców do ich macierzystego kraju. Niestety, zarządzenia te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, a ilość uchodźców przekraczających polską granicę wschodnią w połowie 1921 r. wzrosła do 1–2 tys. osób dziennie. W większości byli to dawni obywatele Cesarstwa Rosyjskiego, a obecnie Rosji Sowieckiej (od 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich) pochodzenia żydowskiego (Żydzi rosyjscy)⁴⁹. Stąd też następny szef resortu gen. Władysław Sikorski w okólniku z 28 grudnia 1922 r. kategorycznie zarządził, by władze administracji ogólnej wysiedliły z terytorium państwa „w drodze bezapelacyjnej decyzji wszystkich nielegalnie przebywających po dniu 12 października 1920 roku [...] uchodźców z Rosji i Ukrainy”, a jednocześnie utrzymał prawo nadawania przez władze administracyjne azylu emigrantom politycznym. Wzywał wojewodów, by z przyznanych im uprawnień korzystali w całej pełni i „tępil bezwzględnie lekkomyślność czy nadużycia podwładnych im urzędników”, gdyż suwerenność i nietykalność granic Rzeczypospolitej powinna być broniona „z całą bezwzględnością”⁵⁰.

W wyniku życzliwej postawy części społeczeństwa wobec uchodźców oraz znacznego skorumpowania funkcjonariuszy administracji kresowej akcja ta zakończyła się niepowodzeniem. Do 1 lipca 1921 r. zarejestrowało się jako uchodźcy 27 tys. osób, z czego do końca tego roku wyemigrowało z Polski około 13 tys.; wysiedleniu podlegało więc tylko 14 tys. osób. Jednakże główna masa uchodźców, według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ponad 90%, nie poddała się ewidencji, a mimo to otrzymała tymczasowe dowody tożsamości od lokalnych władz administracyjnych. Następny szef MSW Antoni Kamiński mówił w sejmie o przygotowaniu specjalnego okólnika dotyczącego „wydalenia z Polski Żydów rosyjskich”. Natomiast minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner dużo uwagi poświęcał sprawie wcielania w życie przez podległe mu służby ustawy „O obywatelstwie Państwa Polskiego” z 20 stycznia 1920 r.⁵¹ Zamierzał też zdecydowanie i systematycznie zwalczać fałszerstwa i nadużycia dokonywane przez funkcjonariuszy państwowych podczas wydawania dokumentów osobistych uchodźcom, ułatwiających im nielegalny

⁴⁹ AAN, MSW, Dopyływy, sygn. 975, k. 31; K. Zieliński, *Kwestia obywatelstwa polskiego dla repatriantów, reemigrantów i uchodźców z Rosji w latach 1918–1922. Regulacje prawne a praktyka urzędnicza*, „Dzieje Najnowsze” 2001, 33, 4, s. 23–36.

⁵⁰ AAN, KGPP, Dopyływy, sygn. 443/2, k. 203a.

⁵¹ *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dn. 17 kwietnia 1923 r.*, łam 20; „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, nr 7, poz. 44.

pobyt w Polsce⁵². Jednakże dopiero gdy m.in. z jego inicjatywy powstał Korpus Ochrony Pogranicza, z początkiem 1925 r. fala uchodźców z Rosji Sowieckiej zaczęła zanikać⁵³.

Zygmunt Hübner został zwolniony z funkcji ministra spraw wewnętrznych 7 listopada 1924 r., ale faktycznie pełnił ją do 17 listopada 1924 r., gdyż w tym dniu powołany został jego następcą – Cyryl Ratajski. Jego odejście z gabinetu związane było z przetasowaniami polityczno-personalnymi, jakich dokonywał szef rządu w lipcu i październiku 1924 r. Po głosowaniu nad II pełnomocnictwami dla rządu w czerwcu 1924 r., gdzie lewica głosowała przeciw nim, W. Grabski zrozumiał, iż musi zjednać, a przynajmniej zneutralizować stronnictwa lewicowe (PPS, PSL „Wyzwolenie”). Szybko doprowadził do tego, iż w rządzie nastąpiła przewaga ministrów kojarzonych z lewicą sejmową (Stanisław Thugutt, Franciszek Sokal, Aleksander Skrzyński). W październiku 1924 r. spowodowało to atak na rząd lidera endecji Stanisława Głębińskiego. W głosowaniu nad *votum* zaufania dla rządu, które odbyło się 30 października, lewica i centrum były za gabinetem, a prawica przeciw. Teraz Władysław Grabski postanowił wzmocnić pozycję prawicy w rządzie, by przeciwstawne skrzydła polityczne równoważyły się. Dlatego też ze stanowiska ministra spraw wewnętrznych odwołał związanego faktycznie z prawicą, ale formalnie bezpartyjnego Zygmunta Hübnera, a w jego miejsce powołał prominentnego działacza Narodowej Demokracji, prezydenta Poznania Cyryla Ratajskiego; na jego zastępcę wyznaczył Stefana Smólskiego z Chrześcijańskiej Demokracji⁵⁴.

⁵² Derzhavnyy Arkhiv Ternopil's'koyi Oblasti, f. 231, op. 6, sp. 53, k. 2; AAN, MSW, Dopyły, sygn. 977, nlb., Okólnik MSW nr 4 z 7 II 1923.

⁵³ Administracja spraw wewnętrznych dążąc do ostatecznego ustalenia, którym przybyszom z b. Rosji carskiej i osiadłym na Kresach Wschodnich przysługuje prawo do polskiego obywatelstwa, w latach 1925–1927 przeprowadziła w uproszczonym trybie specjalną akcję rejestracyjną. W jej wyniku zarejestrowano 1 599 997 obywateli polskich i 223 030 cudzoziemców, głównie uchodźców narodowości żydowskiej. Rejestracja ta dotyczyła tylko głów rodzin oraz pełnoletnich członków ich rodzin, gdyż żonom i małoletnim dzieciom przysługiwało obywatelstwo po mężu, względnie po ojcu. W konsekwencji, przyjmując, że rodzina uchodźców żydowskich liczyła 3–4 osoby (zazwyczaj były one liczniejsze, ale też były osoby dorosłe niemające rodzin), to faktycznie zarejestrowanych uchodźców na wschodzie Polski mogło być od 669 090 do 892 120. Natomiast w 1927 r. minister spraw wewnętrznych Felicjan Sławoj Składkowski twierdził, że w całej Rzeczypospolitej uchodźców żydowskich było 600 000. Dodam, że na polecenie ówczesnego premiera RP marszałka Józefa Piłsudskiego wszystkim im nadano polskie obywatelstwo. AAN, MSW, Gabinet Ministra, Wydział Organizacyjno-Prawny, sygn. 707, k. 141–142; APL, UWL, Wydział Organizacyjny, sygn. 552, nlb., Okólnik MSW z 28 VIII 1926; F. Składkowski, *Kwiatuszki administracyjne i inne*, Warszawa 2005, s. 202–203.

⁵⁴ „Kurier Warszawski” 1924, nr 323, dodatek poranny, s. 1; W. Grabski, *op. cit.*, s. 162–163; M. Rataj, *op. cit.*, s. 286–287; A. Zarzycki w *Cyryl Ratajski 1875–1942* (Poznań 1991,

Zygmunt Hübner po opuszczeniu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych powrócił do prokuratury. W 1927 r. pracował jako notariusz, siedem lat później został prezesem Warszawskiej Rady Notarialnej, a następnie prezesem Zarządu Głównego Zrzeszenia Notariuszy i Pisarzy Hipotecznych RP. Zmarł w Warszawie 14 lipca 1966 r.⁵⁵

Podsumowując, należy skonstatować, że Zygmunt Hübner był ministrem spraw wewnętrznych w bardzo ważnym okresie dziejów Polski. To podczas jego kadencji ministerialnej 28 kwietnia 1924 r. zaczął pracować Bank Polski oraz nastąpiła wymiana waluty z marki polskiej na złotego polskiego. W konsekwencji, jako szef resortu czuwającego nad porządkiem i bezpieczeństwem wewnętrznym kraju, „osłaniał” wielką reformę gospodarczo-walutową premiera Grabskiego. W tym czasie obowiązywała koncepcja polityki administracyjnej nakazująca kierownictwu MSW zwalczać przede wszystkim organizacje polityczne, społeczne, związki zawodowe itp. atakujące wprost i jawnie (lub niejawnie) państwo polskie i panujący w nim porządek społeczny. W tym celu przeprowadzono kolejną reformę struktur policyjnych. W ich ramach w kwietniu 1924 r. powołano wyspecjalizowaną służbę pn. Policja Polityczna, która w sposób w pełni profesjonalny zwalczała zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego w kraju. Minister Z. Hübner zwalczał wszelkie ruchy rewolucyjne i antypaństwowe (wywrotowe), tj. przede wszystkim Komunistyczną Partię Robotniczą Polski i afiliowane przy niej organizacje jawne i konspiracyjne. Zwalczał też antypaństwowe wystąpienia mniejszości narodowych, zwłaszcza mniejszości słowiańskich na Kresach Wschodnich, tj. Ukraińców i Białorusinów. Podczas jego urzędowania w MSW natężenie wystąpień antypaństwowych tych mniejszości było największe. Organizowały je trzy ośrodki, wzajemnie się zwalczające, ale zgodnie działające przeciwko państwu polskiemu. Były to: 1) ośrodek sowiecko-komunistyczny wspierany z terenów Rosji Sowieckiej przez „Zakordot”; 2) ośrodek zorganizowany przez niepodległościowców ukraińskich, skupiony wokół UWŃ; 3) ośrodek białoruski skupiony wokół emigracyjnego rządu białoruskiego na czele z W. Łastowskim. Największym wydarzeniem tego

s. 153–154) pisze, że C. Ratajski ministrem spraw wewnętrznych został, gdyż był znanym samorządowcem, prezydentem Poznania, a pod obrady sejmu wchodziły ustawy samorządowe, m.in. o gminie wiejskiej, miejskiej, samorządowej ordynacji wyborczej. Ratajski miał sprawnie doprowadzić do ich uchwalenia i wprowadzenia w życie. Na stanowisko to rekomendował go sam Wincenty Witos.

⁵⁵ W. Kozyra, *Ustawowe*, s. 30; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 151; *Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, red. M. Baumgart, H. Walczak, A. Wątor, Szczecin 2001, s. 143–144; https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5987882/obiekty/274917#opis_obiektu [dostęp: 6 I 2022].

konfliktu było zajęcie, po regularnej bitwie z policją, przez partyzantkę białoruską i komunistyczną powiatowego miasteczka Stołpce (3–4 lipca 1924 r.). Odpowiedzią władz polskich, a zwłaszcza ministra spraw wewnętrznych, było powołanie w ramach podległego mu resortu zorganizowanej na sposób wojskowy formacji pn. Korpus Ochrony Pogranicza. Minister spraw wewnętrznych Zygmunt Hübner był jego pierwszym zwierzchnikiem i organizatorem. Powołanie KOP było świetnym posunięciem, gdyż już pod koniec 1924 r. w wyniku jego działań spokój i porządek zaczęły powracać na Kresy Wschodnie. Minister Zygmunt Hübner wiele uwagi poświęcił pozostałym mniejszościom narodowym, zwłaszcza żydowskiej. Uważał, że jej postulat utworzenia w ramach państwa polskiego „żydowskiej autonomii polityczno-kulturalnej” poważnie zagrażał bezpieczeństwu wewnętrznemu i spójności terytorialnej Rzeczypospolitej Polskiej. Obserwował też mniejszość niemiecką i litewską oraz wiele uwagi poświęcił sprawom uchodźców.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych:

Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 183.

Komenda Główna Policji Państwowej, Dopływy (z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej), sygn. 2, 443/2.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, Dopływy (z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej), sygn. 975, 977, 978, 980, 1000, 1002, 1017–1019, 1057, 1062, 1072.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, Wydział Bezpieczeństwa, sygn. 153.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, Wydział Narodowościowy, sygn. 938, 1031.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, Gabinet Ministra, Wydział Organizacyjno-Prawny, sygn. 707.

Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, Posiedzenie Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, t. 22.

Urząd Wojewódzki Lwowski, sygn. 774/2, 974/2.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 155.

Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Organizacyjny, sygn. 552.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim:

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Opocznie, sygn. 5.

Centralne Archiwum Wojskowe:

Oddział II Sztabu Głównego, sygn. I.303.4.2514.

Derzhavnyy Arkhiv Ternopil's'koyi Oblasti [Державний архів Тернопільської області]: fond 231, opys 6, sprava 53.

Derzhavnyy Arkhiv Volyns'koyi Oblasti [*Державний архів Волинської області*]:
fond 49, opys 9, sprava 5, 211.
Liteuvos Centrinis Valstybės Archyvas:
fondas 51, apyrašas 1, bylos 385; apyrašas 15, bylos 94.

Printed sources (Źródła drukowane)

Baranowski W., *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1938.
„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920.
„Kurier Warszawski” 1924.
„Monitor Polski” 1919, 1924.
Rataj M., *Pamiętniki 1918–1927*, Warszawa 1965.
Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dn. 17 kwietnia 1923 r.
Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 20 grudnia 1923 r.
Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 115 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 kwietnia 1924 r.
Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdanie stenograficzne z 132 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 czerwca 1924 r.
Składkowski F., *Kwiatuszki administracyjne i inne*, Warszawa 2005.

Studies (Opracowania)

Brzoza C., *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1939)*, w: *Wielka historia Polski*, t. 5, Kraków 2003.
Chajn L., *Polskie wolnomularstwo 1920–1938*, Warszawa 2005.
Dominiczak H., *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992.
Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, P. Stawecki, J. Tomaszewski, Warszawa 1999.
Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej, red. J. Faryś, J. Pajewski, Szczecin–Poznań 1991.
Grabski W., *Dwa lata u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, oprac. M.M. Drozdowski, Warszawa–Rzeszów 2003.
Kłoczowski J., Müllerowa L., Skarbek J., *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986.
Kozyra W., *Podstawy prawne i układ sił politycznych w samorządzie terytorialnym*, w: *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Aspekty polityczne*, red. M. Kruszyński, R. Litwiński, W. Kozyra, D. Magier, T. Osipiński, Lublin–Warszawa 2020.
Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009.
Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, 10.
Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1922–1926*, „Studia z Dziejów Państwa Polskiego” 2009, 12.
Kozyra W., *Polityka administracyjna władz polskich na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2005, 59.
Kozyra W., *Ustawowe uprawnienia ministrów spraw wewnętrznych i zarys ich realizacji w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, w: *Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku*, red. W. Kozyra, „Res Historica” 2004, 16.

- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994.
- Ławnik J., *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979.
- Malec D., *Koncepcje organizacji sądownictwa administracyjnego w Polsce w latach 1918–2002. Uwagi historyka prawa*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, red. W. Uruszczyk, D. Malec, Kraków 2004.
- Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, red. M. Baumgart, H. Walczak, A. Wątor, Szczecin 2001.
- Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.
- Morawski W., *Władysław Grabski, premier rządu polskiego 23 VI – 24 VII 1920, 19 XII 1923 – 14 XI 1925*, w: *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnowski, P. Wróbel, Wrocław 1992.
- Pepłoński A., *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.
- Tomaszewski J., *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Waingertner P., *Wolnomularstwo Drugiej Rzeczypospolitej w oczach współczesnych*, Łódź 1999.
- Zarzycki A., *Cyryl Ratajski 1875–1942*, Poznań 1991.
- Zieliński K., *Kwestia obywatelstwa polskiego dla repatriantów, reemigrantów i uchodźców z Rosji w latach 1918–1922. Regulacje prawne a praktyka urzędnicza*, „Dzieje Najnowsze” 2001, 33, 4.
- Żydzi a lewica. Zbiór studiów historycznych*, red. A. Grabski, Warszawa 2007.
- Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001.

Websites (Strony internetowe)

https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5987882/obiekty/274917#opis_obiektu [dostęp: 6 I 2022].

NOTA O AUTORZE

Waldemar Kozyra – dr hab., prof. uczelni, historyk i prawnik. Pracownik Instytutu Historii UMCS, kierownik Katedry Historii Społecznej i Edukacji UMCS.

ABOUT THE AUTHOR

Waldemar Kozyra – PhD, university professor, historian and lawyer. An employee of the Institute of History at UMCS, head of the Department of Social History and Education at UMCS.